

ПРОБЛЕМА ВИХОВАННЯ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Ольга Канарова

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Анотація:

У статті розкрито систему поглядів представників філософської та наукової думки різних періодів на виховання духовних цінностей у дітей дошкільного віку. Проаналізовано духовний досвід творчої спадщини видатних учених. Визначено теоретико-методологічні аспекти виховання духовних цінностей у дітей дошкільного віку.

Ключові слова:

духовне життя; дитинство; духовно-моральне виховання; духовні цінності.

Аннотация:

Канарова Ольга. Проблема воспитания духовных ценностей у детей дошкольного возраста в историко-педагогических исследованиях.

Автором раскрывается система взглядов представителей разной философской и научной мысли на воспитание духовных ценностей у детей дошкольного возраста. Анализируется духовный опыт творческого наследия великих ученых разных периодов. Рассмотрены теоретико-методологические аспекты воспитания духовных ценностей у детей указанного возраста.

Ключевые слова:

духовная жизнь, детство, духовно-нравственное воспитание, духовные ценности.

Resume:

Kanarova Olha. Problems of raising spiritual values in preschool children in historical and educational research.

The author reveals the views of representatives of different philosophical and scientific thought on raising spiritual values in preschool children. The spiritual experience of the great scientists' creative heritage of different time periods is analyzed. Theoretical and methodological aspects of raising spiritual values in children of this age are studied.

Key words:

spiritual life, childhood, spiritual and moral education, spiritual values.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні науковці перебувають у пошуках духовних ідеалів та орієнтирів у вихованні молодого покоління, бо в цьому вбачають розвиток особистості та суспільства загалом.

Оскільки морально-духовний розвиток визначається як процес оволодіння особистістю гуманістичними моральними цінностями, які становлять стрижень її духовної культури, ідеї формування духовно-моральних цінностей дітей є досить актуальними, і чи не найбільше значення вони мають для реформування галузі дошкільної освіти. Нині, як ніколи, учителі та вихователі потребують не тільки збагачення навчально-пізнавального змісту виховання, а й суттєвого вдосконалення виховних програм і методик духовно-морального спрямування, неперервності у процесі моральної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На значний виховний потенціал духовно-моральних цінностей для гармонійного розвитку дитини вказували у своїх працях відомі діячі та педагоги минулого, зокрема Г. Вашенко, Л. Корній, О. Мишанич, І. Огієнко, С. Русова, Д. Тихомиров, К. Ушинський, П. Юркевич та ін. Теоретико-методологічні засади виховання духовних цінностей із використанням традиційних загальнолюдських цінностей розкриті в дослідженнях таких сучасних українських учених, як І. Бех, О. Вишневський, В. Жуковський, В. Карагодін, Б. Степанишин, Т. Тхоржевська, М. Хімич, Г. Шевченко та ін.

Формулювання цілей статті. Мета статті – репрезентувати основні погляди учених на

проблему виховання духовних цінностей у дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні набуває актуальності заклик до формування національної свідомості особистості, виховання громадянина з міцними духовно-моральними основами. У Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті зазначено, що «національне виховання спрямоване на залучення громадян до глибинних пластів національної культури і духовності, формування у дітей та молоді національних світоглядних позицій, ідей, поглядів і переконань на основі цінностей вітчизняної та світової культури» [9].

Дитинство – це період закладання фундаменту для розвитку духовних, етичних, моральних і релігійних цінностей особистості. Це період пізнання людини та соціуму, відкриття дитиною Бога, пізнання життя на планеті Земля в усьому його розмаїтті, з усіма позитивними та негативними проявами. Саме в цей період закладаються основи формування духовності, почуттів, сприйняття світу, любов до всього живого. Це перші кроки навчання, це жаждоба знань, це перші радощі, перші розчарування й перші сльози... Це, нарешті, підґрунтя становлення громадянина.

Основи моралі мають бути сформовані в дошкільному віці, адже вони визначають подальше життя дитини, її моральний розвиток загалом. виправити помилки, яких припустилися батьки й педагоги в духовно-моральному вихованні дитини дошкільного віку, важко. Саме тому одним із провідних завдань, що стоять

перед вихователями, є збагачення культурно-освітнього рівня дитини, починаючи з дошкільного віку, формування її духовної культури дитини, що сприятиме досягненню якісно нового розвитку суспільства.

Духовне життя – та частина життєдіяльності людини, що пов'язана з її свідомістю, мисленням і спрямована на вивчення свого «Я». По суті, духовність є роботою розуму та волі над власним самовдосконаленням. У дошкільному віці її передумови лише закладаються, готується підґрунтя для подальшого духовного та душевного розвитку особистості.

Поняття «душевний» концентрує увагу на внутрішньому світі особистості, її думках і переживаннях, мріях, намірах, цілях, планах, прагненнях.

Сьогодні дедалі частіше постає питання про духовний розвиток дитини як про першорядний елемент змісту навчання та виховання. При цьому найважливішою умовою успішності в досягненні результату виховної дії вихователів і вчителів є якісне навчально-методичне забезпечення процесу виховання духовних цінностей. Ми переконані, що виховати духовну особистість можна тільки в тісній співпраці сім'ї, школи, релігійних об'єднань, громадськості. З огляду на це, головним завданням вихователя стає підтримка дитини у прагненні до істини, добра, реалізації власного призначення у світі, допомога у здійсненні дитиною моральних вчинків.

У Законі України «Про дошкільну освіту» зазначено, що «дошкільна освіта – цілісний процес, спрямований на формування в дитини дошкільного віку духовності й моральних норм» [4].

У Концепції Державної цільової програми розвитку дошкільної освіти на період до 2017 року передбачено виконання таких завдань, що постають перед дошкільною освітою: збереження та зміцнення фізичного, психічного та духовного здоров'я дитини, виховання любові до Батьківщини, шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, свідомого ставлення до себе, оточення та навколишнього природного середовища, формування особистості дитини, розвиток її творчих здібностей, набуття нею соціального досвіду [10].

У дошкільні роки під керівництвом дорослих малюк набуває елементарного досвіду поведінки, виробляє ставлення до близьких людей, ровесників, речей, природи, засвоює моральні норми суспільства. Керуючи діяльністю дітей, дорослий формує в них такі важливі якості, як любов до Батьківщини, доброзичливість і повагу до свого оточення, дбайливе ставлення до наслідків праці людей,

бажання допомагати їм, активність та ініціативність у самостійній діяльності тощо.

Сформовані моральні уявлення стають основою для розвитку мотивів поведінки, що спонукають дітей до тих чи інших вчинків. Тому важливо формувати такі мотиви поведінки, які б спонукали їх до вчинків, що відображають суспільну спрямованість особистості. Виховання духовних цінностей, формування моральних уявлень, звичок і мотивів поведінки відбувається в єдності, що і забезпечує моральне виховання дітей дошкільного віку.

Одним із принципів Стратегії національної безпеки України є забезпечення національної єдності та захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз у державі, збереження й розвиток духовних і культурних цінностей суспільства. При цьому для досягнення високих соціальних стандартів, згідно зі Стратегією, передбачається реалізація комплексних заходів, серед яких важливого значення набуває захист вітчизняної культурної і духовної спадщини, покращання морального здоров'я нації, зокрема й через упровадження дієвих механізмів утвердження сімейних цінностей, запобігання поширення моральної розбещеності тощо.

Вирішальну роль у процесі формування духовних цінностей відіграють батьки: їх власна поведінка на засадах високої моральності, цілеспрямований вплив на особистість дитини закладають основи моральних чеснот особистості.

Прийняття дітьми дошкільного віку етичних норм – важлива ланка в розвитку духовності, важливий чинник та умова розвитку душевності в дошкільному віці. Саме моральна вихованість дошкільника є основою його духовно-душевного розвитку.

Разом із тим, варто зауважити, що саме духовний розвиток дитини, порівняно з моральним вихованням, залишається й дотепер однією з найменш досліджених сфер педагогічної роботи. На нашу думку, важливо навчити дитину аналізувати свої думки, почуття, вчинки і прагнути до вищого, чистішого, доброго. Форми і методи цієї роботи можуть бути різними. Головне, щоб вони формували у дитини альтруїстичну позицію, доброту, готовність завжди прийти на допомогу, здатність до жертвності, бажання більше віддавати, ніж брати, вміння розуміти почуття інших людей і визнавати за ними право на власну індивідуальність. Саме ці риси характеризують високодуховних людей.

Упродовж багатьох століть на території сучасної Європи, а також на території нашої Батьківщини різні народи та нації мали

змістовну християнську культуру, систему християнського виховання, що відповідала їх моральним, суспільним і духовним потребам. Зрештою, йдеться про духовно-моральні ціннісні орієнтири, які ведуть людину до вищих ступенів розвитку шляхом пізнання істини, любові, добра, краси. Саме ці цінності, що становили систему виховних ідей та ідеалів, які сформувало людство впродовж своєї історії, а також ті духовно-моральні цінності, вихованню яких сприяли вихователі і вчителі, є фундаментальними в розвитку дитини. Отже, одним із першорядних завдань оновлення системи виховання дітей є вивчення позитивного досвіду минулих поколінь та його врахування у визначенні сучасних навчально-виховних орієнтирів.

Основоположними для виховання духовних цінностей дитини вважаємо «Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських цінностей» (О. Сухомлинська), які містять положення про те, що морально-етичні настанови мають абсолютний характер, універсальне значення і виступають основними категоріями духовності. Також важливим є і твердження О. Сухомлинської про те, що моральні цінності, уявлення, настанови та аксіоми є продуктом нашої історії та культури [11, с. 13–18].

Філософському осмисленню християнських цінностей як найвищих духовно-моральних цінностей присвятили свої твори Б. Грінченко, М. Коцюбинський, П. Куліш, С. Сірополко, Г. Сковорода, Леся Українка, І. Франко та інші.

Так, наприклад, в оповіданні «Харитя» М. Коцюбинського йдеться про сільську дівчинку, що мала добру вдачу, була працювитою, гожою до будь-якої роботи по дому і з любов'ю ставилася до хворої матері. Майстерно розкриваючи психологічний стан дівчинки, автор окреслив її думки та переживання, її щире віру, що допомагала у скрутну хвилину [8, с. 23].

У творах Лесі Українки велика увага приділяється вихованню дітей раннього віку. Українська письменниця написала низку високохудожніх творів про дітей і для дітей. У них утверджується людська гідність, як необхідна моральна якість особистості. Також у творі «Школа» з циклу «Волинські образки» Леся Українка яскраво змалювала особливості процесу навчання в церковноприходській школі, окреслила взаємини громади, священнослужителя, вчителя, учнів та їхніх батьків. Серед книжок, що використовувалися у процесі релігійної освіти, письменниця називала житійну літературу, молитовники, короткий катехізис, Закон Божий [12, с. 246].

На особливу увагу заслуговує педагогічна спадщина І. Огієнка, який на перше місце в позашкільному вихованні ставив церкву. З нею, на його думку, нерозривно пов'язані українські традиції, звичаї; церква піклується про духовний стан молоді, використовуючи релігійний і культурно-історичний досвід рідного народу. У працях «Українська церква» (Київ, 1918), «Українська Церква й наша культура» (Холм, 1942) та ін. учений наголошував на тому, що церква зберігає не тільки духовні, національні, родинні цінності, а й захищає національні інтереси, дбаючи про соборність, демократичність, духовність і незалежність Батьківщини.

Актуальними і вчасними є сьогодні поради І. Огієнка щодо основних завдань родинного виховання: формування духовних цінностей із позицій добра, справедливості, гідності, правди, честі, людяності; створення сприятливої трудової атмосфери в сім'ї; залучення дітей до світу знань через народні казки, пісні, прислів'я, приказки, думи, лічилки тощо; піклування про нормальний розвиток відчуттів і сприймань дитини; турбота про те, щоб кожна дитина всебічно розвивалася, володіла рідною мовою, елементарними знаннями про навколишнє середовище (рідний край, природу тощо); залучення дітей до активної участі в народних традиціях, звичаях, обрядах, виховання в них національної свідомості та самосвідомості, характеру тощо. Родинні цінності, на думку педагога, є результатом життєвого відбору духовних і моральних законів існування сім'ї, її світогляду і ставлення до навколишнього середовища. Сюди також належать: досвід попередніх поколінь, шанування предків, взаємопідтримка, взаємодопомога, що у своїй єдності забезпечують життєспроможність інституту сім'ї в житті нації, громади, зберігають її загальнолюдську цінність. Не можна обійти увагою той факт, що під впливом ціннісних орієнтацій сім'ї на особистісному рівні дитини відбувається відбір духовних цінностей, які залишаються, зітруться або трансформуються під впливом вимог суспільства. І. Огієнко застерігав, що коли суспільні духовні цінності та ідеали суперечать особистим, відбувається відторгнення частини або руйнація всієї ціннісної системи дитини, що, так само, призводить до духовної кризи, яка проявляється насамперед у дезорієнтації та спустошеності [7, с. 48–52].

Принципом побудови якісно нового змісту освіти, організації процесу навчання та виховання, сконцентрованого довкола формування духовно розвиненої особистості, науковець уважав комплексне виховання духовних цінностей. Саме тому він намагався

розв'язати питання про взаємозалежність між різними чинниками педагогічного процесу. У традиційних моделях його компоненти розміщувалися (за значущістю) у такій послідовності: Школа – Церква – Родина (педагог, духовний учитель, дитина, батьки, зміст освіти й методи навчання та виховання).

У процесі реалізації духовно-національного виховання формується, як констатував І. Огієнко, така система основних компонентів духовного світу особистості: національна психологія, національний характер і темперамент, національний спосіб мислення, християнська етика, народна естетика, народна правосвідомість, національна філософія, духовно-національний світогляд і національна ідеологія [6, с. 107–110].

Крім праць І. Огієнка, на нашу думку, сьогодні надзвичайно актуальною є спадщина одного з найяскравіших представників християнської педагогіки, протопресвітера В. Зеньківського. На його переконання, упродовж раннього дитинства закладаються основи особистості, формуються її інтуїція, головні цінності, досвід тощо [5, с. 60]. У цей період визначається загальна «настановка», що в майбутньому виражає тип людини.

В. Зеньківський і моральне, й естетичне, і релігійне життя об'єднував у таке поняття, як духовне життя. Він твердив, що релігія є глибокою, внутрішньо-необхідною психічною функцією, що не може бути вилученою з душі людини. У суспільстві, де поширено безвір'я, людина не може втратити потреби в релігії, і саме тому її психічні потреби задовольняються цілою низкою сурогатів. Вивчаючи дитяче релігійне життя, педагог на перший план висунув міфологічний характер загального ставлення дитини до дійсності. На його думку, увесь світ для дитини сповнений життям, часто недосяжним, таємничим. Це, як вважав автор, стосується як близької дійсності, так і того, що перебуває поза межами досвіду дитини.

Осмилення проблеми розвитку духовності, ступенів морального розвитку особистості містить спадщина видатного філософа, публіциста, педагога С. Гессена. Метою освіти, на його думку, є не тільки залучення учня до культурних і наукових набутків людства. Учений уважав, що мета освіти – це формування високоморальної, вільної та відповідальної особистості, а своєрідність особистості криється в її духовності. «... Освіченість, – писав С. Гессен, – правильніше було б закріпити за більш внутрішнім, «духовним» змістом культурного життя, що поєднує науку, мистецтво, моральність і релігію» [2, с. 26]. Зазначимо, що С. Гессен також звертав увагу на розвиток сильної особистості, сила якої не у

природній силі психофізичного організму, а в тих духовних цінностях, якими переймається її душа. Особистість виховується лише через роботу над позаособистісними завданнями. Вона виховується через творчість, спрямовану на досягнення цілей науки, мистецтва, права, релігії, господарства, вимірюється культурою, створеною людиною в межах цих завдань [2, с. 73–74].

Підкреслимо, що головною прикметою розвитку української освітньої системи у вихованні духовних цінностей є визнання важливості особистісного та аксіологічного принципів виховання, їх поступове впровадження в навчально-виховний процес.

Сьогодні все більше вчених в Україні схиляється до думки, що саме цінності добра є тим орієнтиром у вихованні нового покоління, що допоможе сучасній Україні подолати кризу духовності. Серед сучасних дослідників цього питання можна назвати В. Андрущенка, І. Беха, А. Богуш, А. Вихруща, Н. Гавриш, Л. Генік, О. Гуруву, В. Жуковського, А. Корецьку, Л. Лавриченко, Г. Сагач, М. Чепіль та ін.

Важливі думки щодо духовності освіти, морального розвитку суспільства й виховання особистості висловлює у своїх наукових працях В. Андрущенко. Так, наприклад, учений-філософ вважає, що духовні цінності та пріоритети суспільства виростають із культурно-історичних традицій, досвіду народу. Цінності контролюються та підтримуються громадською думкою, совістю людини, що дає змогу врегульовувати відносини, забезпечувати порядок та підтримувати суспільну злагоду в суспільстві [1, с. 146].

Відомий учений В. Жуковський наполягає на необхідності «ознайомлення учнів із Джерелом християнської моралі як основи загальнолюдських цінностей; інформування учнів про християнські чесноти ...; формування свідомої та відповідальної особистості на основі християнських духовних, моральних і культурних цінностей; створення належних морально-етичних умов для самопізнання й самореалізації молоді людини» [3, с. 16].

Висновки. Отже, аналіз поглядів учених різних періодів на проблему виховання духовних цінностей у дітей дошкільного віку свідчить, що сьогодні набувають актуальності проблема розвитку особистості, прагнення виховати духовну людину, яка орієнтується на християнські культурні цінності. На думку багатьох дослідників, головним завданням у роботі педагога, що опікується сферою духовно-морального виховання дітей, є моральне усвідомлення кожною дитиною себе як особистості, засвоєння нею духовних цінностей.

Отже, формування морального й духовного світу особистості – це складне питання, що потребує комплексного й багаторівневого

підходу до його розв'язання, на що і будуть спрямовані наші подальші дослідження.

Список використаних джерел

1. Андрущенко В. Організоване суспільство: Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: Досвід соціально-філософського аналізу / В. Андрущенко. – К.: ТОВ «Атлант ЮемСі», 2006. – 502 с.
2. Гессен С. И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию / Сергей Йосифович Гессен; отв. ред. и сост. П. В. Алексеев. – М.: Изд-во «Школа-Пресс», 1995. – 448 с.
3. Жуковський В. Морально-етичне виховання в історії американської школи: монографія / Василь Жуковський. – Острог: РВВ НаУОА, 2002. – 428 с.
4. Закон України «Про дошкільну освіту» від 12.08.2001 № 33. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua>
5. Зеньковский В. В. Проблемы воспитания в свете христианской антропологии / В. В. Зеньковский. – М.: Изд-во Свято-Владимирского Братства, 1993. – 224 с.
6. Іван Огієнко Про духовне відродження нації / Іван Огієнко // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. – 1999. – № 1. – С. 107–110.
7. Іван Огієнко Про шляхи та засоби виховання духовних цінностей особистості / Іван Огієнко // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. – 1999. – № 3. – С. 48–52.
8. Коцюбинський М. Твори в трьох томах / М. Коцюбинський. – К.: Дніпро, 1979. – Т. 1. – (Оповідання. Повісті (1891-1900)), 1979. – 317 с.
9. Національна доктрина розвитку освіти. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.upk.org.ua/load/zakonodatelnye_aktynacionalna_doktrina
10. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку дошкільної освіти на період до 2017 року // Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 1721-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.upk.org.ua/load/zakonodatelnye_aktukoncepcija_derzhavnoj
11. Сухомлинська О. В. Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей / О. В. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2002. – № 4. – С. 13–18.
12. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки: Навчальний посібник / [від упор., вст. нарис та упорядк. З. Н. Борисової, В. У. Кузьменко]; за заг. ред. З. Н. Борисової. – К.: Вища школа, 2004. – 511 с.

Рецензент: Москальова Л.Ю. – д.пед.н., професор

Відомості про автора:

Канарова Ольга Вікторівна

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
вул. Леніна, 20, м. Мелітополь
Запорізька обл., Україна, 72312

doi:10.7905/нвмдпу.v1i12.902

Надійшла до редакції: 22.11.2014 р.

Прийнята до друку: 10.12.2014 р.

References

1. Andrushchenko, V. (2006). *The organized society: The problem of organization and social self-organization in the time of radical transformations in Ukraine at the turn of the century: Experience of social and philosophic analysis*. Kyiv: LLC "Atlant YuEmSi". [in Ukrainian].
2. Hessen, S. I. (1995). *Fundamentals of pedagogy. Introduction to applied philosophy*. Ed. and Comp. P.V. Alekseev. Moscow: Publishing House "School-Press". [in Russian].
3. Zhukovskiy, V. (2002). *Moral and ethical education in the history of American school*. Ostroh: RIO OANU. [in Ukrainian].
4. *The Law of Ukraine "On Preschool Education"* (2001). 33. Retrieved from: <http://osvita.ua>[in Ukrainian].
5. Zenkovskiy, V.V. (1993). *Problems of education in the light of Christian anthropology*. Moscow: Publishing House of the Brotherhood of Vladimir Sviatopolk. [in Russian].
6. Ohienko, I. (1999). Ivan Ohienko about the nation's spiritual renewal. *Scientific notes of Ternopil State Pedagogical University. Series: Pedagogy*. 1. 107-110. [in Ukrainian].
7. Ohienko, I. (1999). Ivan Ohienko about the ways and means of raising personal spiritual values. *Scientific notes of Ternopil State Pedagogical University. Series: Pedagogy*. 3. 48-52. [in Ukrainian].
8. Kotsiubynskiy, M. (1979). *Works in 3 volumes*. - Kyiv: Publishing House "Dnipro". Vol.1. Stories. Novelettes (1891-1900). [in Ukrainian].
9. *National doctrine of education development*. Retrieved from: http://www.upk.org.ua/load/zakonodatelnye_aktynacionalna_doktrina [in Ukrainian].
10. On improving Conception of State Special Program of Preschool Education Development through the year of 2017. (2010). *Decree of Cabinet of Ministers of Ukraine № 1721-p*. Retrieved from: http://www.upk.org.ua/load/zakonodatelnye_aktukoncepcija_derzhavnoj [in Ukrainian].
11. Sukhomlynska, O. V. (2002). *Conceptual grounds for personal spirituality formation on the basis of Christian moral values*. Shliakhy osvity. 4. 13-18. [in Ukrainian].
12. *Reasder on preschool pedagogy history*. (2004). Ed. Z. N. Borysova. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].